

VÖRK

Draamateater

Lee Hall

VÕRK

Paddy Chayefsky stsenaariumi põhjal

Network

2017

inglise keelest tõlkinud → KAIRI KRUUS

kaks vaatust

lavastaja → HENDRIK TOOMPERE jr

kunstnik → KRISTJAN SUITS

(Tallinna Linnateater)

kostüümikunstnik → JAANUS VAHTRA

valguskunstnik → MEELIS LUSMÄGI

videokunstnik → ANN EINBERG

kaamerarežii autor → JEKATERINA ABRAMOVA

helikujundaja → LAURI KALDOJA

dramaturg → KAIRI KRUUS

etenduse juht → JOHANNES TAMMSALU

Esietendus 26. oktoobril 2019 suures saalis

Howard Beale, uudisteankur

HENDRIK TOOMPERE

Max Schumacher, uudistetoimetuse peatoimetaja

IVO UUKKIVI

Diana Christensen, programmidirektor

MARIAN HEINAT

Frank Hackett, tegevjuht

TAAVI TEPLENKOV

Jensen, UBS-i nõukogu esimees

REIN OJA

Ed Ruddy, kanali juhatuse esimees

AIN LUTSEPP

Nelson Chaney, UBS-i kanali juhatuse liige

RAIMO PASS

Louise Schumacher, Maxi abikaasa

KERSTI HEINLOO

Harry Hunter, produtsent-toimetaja

MARKUS LUIK

Administraator

JÜRI TIIDUS

Jack Snowden

KARMO NIGULA

Režissöör

KRISTO VIIDING

Režissööri assistent

MARTA LAAN

Teine assistent

KAIRI KRUUS

Tehnik

JOHANNES TAMMSALU

Grimeerija

MARE BACHMANN

Diktor

RAIMO PASS

Kaameraoperaatorid

EPP KUBU ja

MIHKEL ROOLAID

Meelis Oidsalu

IGA VÖRGU KESKEL ISTUB ÄMBLIK

Ameerika Ühendriikides loodi 70ndate keskel üsna mitu filmi süsteemi vastu mässu tõstvatel valgetest meestest. 1975. aastal linale jõudnud Miloš Formani film „Lendas üle käopesa” sai mõttelise järje kohe järgmisel aastal suisa kahe filmi näol: Martin Scorsese „Taksojuht” ja Sydney Lumeti „Vörk”. Lugu hulluvast telediktorist Howard Beale’ist, kes vallandamisteate peale mõistuse kaotab, on seega ajastuomane. Ometi pole „Vörk” lugu ühe mehe hullumisest, vaid sellest, kuidas ja miks telekanal seda hullumist reitingute kasvu huvides häbitult ekspluuteerida võtab.

Ühendriikide poliitikas ja demograafias olid 1970ndatel toimumas tuntavad muutused, Watergate’i skandaal oli viinud usalduse poliitilise eliidi vastu madalseisu, sündimus oli jõudnud sajandi madalaimale tasemele, abielulahutus sai üldaktsepteeritavaks, suurenes nii legaalne kui ka illegaalne immigratsioon, *baby boom* põlvkond oli kaotamas mässumeelsust ja resotsialiseerumas, rassilised pinged olid taandumas ning massiteabekanalid ujutas üle peale tungiv tarbimiskultuur. Värvitelevisiooni tulek meelitas telesse enneolematu koguses suurkorporatsioonide reklaamiraha, mis hakkas omakorda suunama programmi. Telereitingutest sai toimetustes kinnisiidee.

Õigupoolest on „Vörku” lohutav vaadata kõigil neil, kes netiportaali klikilembuse, ajakir-

janduse ja sisuturunduse vaheliste piiride hägustumise või tõsieluserialide vohamise kui 21. sajandi haiguse üle meelt heidavad. See, mida ambitsioonikas Diana Christensen telekanaliga teeb, ei erine kuidagi täna tajutavast kommertsmeedia allakäigust: kõik täna veebimeediale omistatud, justkui enneolematud sümptomid ja probleemid on 1976. a filmis olemas ja üsna räigel kujul.

Sellega seoses meenub, mida öeldakse nooruse allakäigu kohta: et juba Sokrates olevat pidanud noort põlvkonda hukatusele määratuks... Sama näib vähemalt osaliselt kehtivat ka igavesti korduva jutu kohta meedia allakäigust. Ajakirjandust läbib iga märkimisväärse infotehnoloogilise murranguga kommertsialiseerumislaine, mille käigus agaralt, ent siiski kobavalt otsitakse-katsetatakse viise, kuidas uusi infotehnoloogilisi lahendusi võimalikult kestlikult kasumiks pöörata.

„Vörk” näitab, kui ohtlik on avalikule arvamusruumile, kui meediamajas müügiosakonna ja toimetuse ukсед segi aetakse. „Vörgu” tegevustiku kõige olulisem kultuuriline päästik on autentsuseigatus. Hullunud Howard Beale’ist saab telekanali superstaar ainult tänu sellele, et tema hullus rahuldab auditooriumi iha tsenseerimata, vahendamata otseütlemise järele. Psühopaadikalduvustega programmijuhil Diana Christensenil on nina sellise tellitud tõelisuse peale ja peagi sõlmib ta lepingu põrandaaluse afroameeriklaste terroristliku organisatsiooniga, et neist illegaalne dokumentaalseriaal vändata. Autentsuseiha peavoolestumine ning vastukultuuri kommertsialiseerumine on samuti tavapärane ja ajaloo periooditi esinev nähtus. Autentsusest on saanud bränd, tõelisusetundest turundusstrateegia. Tundub, et teatril on

tänu etendusolukorra siin-ja-praegu efektile vahetum juurdepääs tõelisusele, ent kui järele mõelda, siis etendusolukorra vahendatus pole teatris sugugi väiksem kui filmis või teles. Jutt teatri „pärisusest“ filmi ja muu salvestatud meedia kõrval võib olla müüt, mida samuti tasub meediakriitiliselt hinnata.

Et Eesti on teatrilembene riik ja teatrit tehakse siin palju, siis täidab teater ka erinevaid ühiselulisi funktsioone, mille peale esmapilgul ei tulekski. Eestis on oma väga selge publitsistliku teatri traditsioon, teatris võetakse mingeid ühiskondlikke nähtusi lahata nii nagu loodusõpetuse tunnis lahatakse kala või konna. „Vörku“ tulekski osaliselt vaadata kui teatri publitsistliku, sh meediakriitilise potentsiaali ilmingut.

Telekanalis, kus Howard Beale töötab, juhib toimetuse tööd müügi-osakond. Meediakorporatsiooni kasumitaotluses pole iseenesest midagi halba, sest neljanda võimu autonoomia huvides on selle piisav ja valitsevast poliitilisest eliidist otseselt sõltumatu rahastatus. Infotehnoloogia arenguga ei kaasne pelgalt pealiskaudsuse vohamine ja valeuudiste levik, iga tehnoloogiline murrang loob võimalusi ka süvenemiseks ja tõetunde arendamiseks. Nii on täna kasvav trend mitmetunniste poleemiliste ja üldharivate taskuhäälingu-saadete, audioloengute ja -raamatute kuulamine jooksurajal, autoga pikemaid otsi sõites või tööpõstil.

Noorem põlvkond vaatavat telerit üha vähem, nende infokasutus on üha killustunud, aga info kättesaadavus tuhandetes kordades kasvanud. Tehnoloogilise arengu demoniseerimise ja avaliku ruumi lagunemise üle kurtmise asemel tuleks ahnelt otsida võimalusi uute tehnoloogiliste vidinate rakendamiseks enesearengu ja teadmispõhise ühiselu vankri ette.

Meediateoreetikuile ja -korporatsioonidele on teinekord omane vigade omistamine meediu-mile, vormile, mis justkui iseenesest toodab teatud sisu. Ühismeedia on teesi „medium on sõnum“ justkui lõplikult tõestanud. Keegi ei taha võtta vastutust sisu eest, sest (ühis)-meedias ollakse vormi ohvrid. Ämblikud serverivad end kärbseina. Tõsi, on inimesi, kes pärast lühikest intensiivset ühismeediakarjääri loobuvad, sest Twitter või Facebook ei sobi (või siis sobib liigagi hästi) nende temperamendi ja erutuspäästikutega. See on üks võimalus probleemiga tegeleda. Aga meedia demokratiseerumisega kaasneb siiski eriline vajadus näha iga võrgu keskel istumas autorit, vastutavat väljaandjat, ajakirjanikku, anonüümset kommentaatorit. Nad on inimesed ning selle võrgu niidid pärinevad nende süljenäärmeist. Lee Halli „Vörk“ kutsus üles otsima inimest meediu-mi taga. Iga võrgu keskel on ämblik, ükskõik kui õhinal tema surma ka kuulutatakse.

Kairi Kruus

FILM JA NÄIDEND

„Võrgu“ näol on tegemist teosega, mis oma sünnihetkel mõjub liialdatuna, isegi groteskselt, ja seega humoorikalt. Liialdused aga tasanduvad ajaga, sest päriselu jõuab järele või läheb isegi ette. Satiirist on saanud pea et dokumentaalne realism, nagu on kirjutanud adaptatsiooni autor Lee Hall.

Paddy Chayefski kirjutas „Võrgu“ stsenaariumi („Network“) 1970. aastate alguses. Selles on palju viiteid tõsielulistele sündmustele. Fiktiivse UBS-i kanali uudised räägivad reaalistest sündmustest. Tollal tegutses SLA (*Symbionese Liberation Army*), vasakpoolne radikaliseerunud rühmitus, mis sai kuulsaks Patty Hearsti röövimisega 1975. aastal. Patty Hearsti vanaisa oli William Randolph Hearst, väga tuntud ja mõjukas meediaärimees. Pantvangis olles ühines Patty Hearst oma röövijatega ning osales mitmes kuriteos. SLA-st inspireerudes lõi Chayefski oma stsenaariumis ELA (*Ecumenical Liberation Army*), terroristliku organisatsiooni, millega hakkab koostööd tegema Diana Christensen.

Säilinud materjal annab tunnistust, et Chayefsky jaoks oli tegu olulise ettevõtmisega. Kirjutamisprotsessist on säilinud hulk märkmeid – mustandid, autori arutelud võimalike käikude ning tegelaste üle, eneseanalüüs kommentaaride ja kriitiliste märkuste näol. Märkmete seast leiab põhjaliku taustamaterjali UBS-i televõrgu juhtimise struktuuri kohta, kanali terve nädala saatekava, mis sisaldab hommikust hilisõhtuni

sellises vaimus saateid, mille üle baaristseenis ironiseerivad Max ja Howard [1].

Chayefsky plaanis esialgu kirjutada komöödiat. Nagu tihti on olnud traagiliste lugude sünnilugudes. 1970ndatel oli televisiooni võidukäik täies hoos, aga Chayefsky nägi kogu glamuuri ja populaarsuse kõrget hinda ning lõi sünye satiiri sellest, kuidas reitingute nimel lähevad käiku kõige alatumad võtted. Chayefsky viib äärmuseni hingetu ja moraalitu korporatiivse maailmanägemisviisi. Ta vastandab teravalt vanaema põlvkonna ning koos televisiooniga üles kasvanud noored.

„Sa oled kõrb,“ ütleb teises vaatuses Max Schumacher Diana Christensenile. Originaalis on see viide ühele kuulsale kõnele. 1961. aastal kritiseeris värskelt FCC (Föderaalse kommunikatsioonikomisjoni) juhiks saanud Newton N. Minow televisiooni sisutühjust. „Kui televisioon on hea, siis mitte miski – ei teater, ajakirjad ega ajalehed – pole parem. Kui televisioon on halb, siis mitte miski ei ole halvem.“ Minow sõnutsi saab saatepäeva otsast lõpuni vaadates selgeks, et televisioon on tohutu tühermaa. Televisiooni kritiseerisid ka ise teles töötanud inimesed.

Kui Howard Beale ja Max Schumacher on asjad kahte pappkasti pakkinud, meenutavad nad legendaarset raadio- ja teleajakirjanikku Edward R. Murrow'd. Juba paar aastat enne Minow kõnet pidas Murrow sarnases vaimus kõne, süüdistades televisiooni meelelahutusele rõhumises ning liigkommertslikus lähenemises.

Televisioonile on selle sünnist saadik ette heidetud pinnapealsust, meelelahutuse eelistamist sisukale analüüsile, vaatajate madalatele

instinktidele rõhumist tähelepanu saavutamise nimel. Ühesõnaga, televisioonile on ette heidetud kõike seda, milles viimastel aastatel süüdistatakse internetti. Howard Beale kuulutab, et üles kasvanud on terve põlvkond inimesi, kes teavad ainult seda, mida televisioon on neile näidanud. Seda praegusele ajale kohandades võiks öelda, et praeguseks on üles kasvamas terve põlvkond, kes pole üldse televisiooni vaadanud, vaid teavad ainult seda, mida (nutitelefon-, arvuti-) ekraanid on neile näidanud.

Paddy Chayefsky stsenaariumi põhjal sündis Sidney Lumeti samanimeline film (1976). Film võeti väga hästi vastu. Oscarite jagamisel sai film neli auhinda – parim meesnäitleja (Peter Finch – Beale), parim naisnäitleja (Faye Dunaway – Christiensen), parim kõrvalosatäitja (Beatrice Straight – Louise Schumacher) ja parim stsenaarium.

„Võrgu“ jõudmine teatrilavale oli Lee Halli ammuse unistuse täitumine. Adaptsiooni sissejuhatuseks on Lee Hall kirjutanud, et lugu kannatuse kaotanud mehest, kelle viha kapitalistlik masinavärk absorbeerib, et sellega manipuleerida, on ajatu. Autoriõiguste masinavärgil on aga omad käigud, nii et plaan teostus 2017. aastal, mil „Võrk“ esietendus Londonis Inglise rahvusteatri (lavastaja Ivo van Hove, peaosas Bryan Cranston), aasta hiljem kolis lavastus Broadwayle.

Filmina on „Võrk“ tuttav eelkõige Ameerika publikule. Howard Beale'i tunnuslausest „I'm mad as hell and I won't take it anymore“ on saanud parool. See on muidugi satiiriline edasiarendus Ameerika uudisteankrute firmamärkideks kujunenud saadete lõpulausetest. Edward Murrow lõpetas saate öeldes

„*Good night and good luck*“ („Head ööd ja õnn kaasa“). Selle oli ta kaasa võtnud sõja-aja Londonist, tehes sealt raadioreportaaze saksate rünnakutest. „Head ööd ja õnn kaasa“ oli tollal levinud linnaelanike seas, sest kunagi ei teadnud, kas öö elatakse üle. Howard ja Max viitavad veel ühele legendaarsele saatejuhile Walter Cronkite'ile, kelle teada-tuntud lõpulauks oli „That is the way it is“ („Nii need asjad on.“).

„Ma olen kuradi vihane, ja mulle aitab“ sobiks aga praegu väga hästi trükituna riidest kottidele, kruusidele või hiiremattidele. Lee Halli sõnutsi ei osanud ta stsenaariumit adapteerides oodata, kuivõrd ettenägelikuks see osutus meie praeguse viha ajastu kohta. Mõistujutuna sellest, kuidas meedia ja korporatiivsed huvid võivad ära kasutada nende endi poolt tekitatud rahulolematust, mõjub see päevakajalise ja kõhedust tekitavana [2].

Ja tõesti – toimudes küll televisioonistuudio pingelises õhustikus, kõneleb „Võrk“ laiemalt kui ühe telekanali allakäigust. Pärast filmi linastumist ning elavat vastukaja kirjutas Paddy Chayefski Walter Cronkite'ile, vabandades võimaliku pahameele pärast, mida film võis teleinimeste seas tekitada.

„Sidney ütles mulle, et pärast stsenaariumi lugemist ütlesid sa, et see ei ole üldse televisioonist, see on tervest meie ühiskonnast ja selle ülesehitusest. Noh, see on naelapea pihta, Walter. Ma ei mõelnud kunagi seda filmi rünnakuna televisiooni kui institutsiooni vastu, vaid kujundina meie ajastu kohta.“ [3]

---

[1] Dave Itzkoff „Notes of a Screenwriter, Mad as hell“, New York Times, 19. mai 2011

[2] Lee Hall „Network“, 2018

[3] Dave Itzkoff „Notes of a Screenwriter, Mad as hell“, New York Times, 19. mai 2011

Ilmar Raag

KUIDAS HULLUD SAID PROHVETITEKS

Kas usume, et Eestist saab erinevalt teistest riikidest koht, kus jääb kestma 1000-aastane edulugu? Tõenäolisem on see, et meilgi tuleb läbi teha tsükliline protestifaas, sest ükskõik millises ühiskonnas on alati pettunuid, kes alati täpselt ei teagi, kust nende meelepaha alguse saab. Selles valguses sarnanevad möödunud sajandi kommunistlikud liikumised praeguste populistidega. Vorm on erinev, aga tõukejõud on sama.

PROLOOG

Miks edu on nii muutlik? Üliõpilasena USA-s tabasin end esimest korda naiivselt küsimas: miks ABC oli pikka aega juhtiv telekanal, aga kaotas selle positsiooni NBC-le, kes samuti ei suutnud vaataja tippsoosingut igavesti hoida? Miks 90-ndatel aastatel võitis filmifirma Miramax loendamatul hulgal Oscareid ja seejärel tabasid teda järgmisel kümnendil läbikukkumised, ehkki inimesed firmas olid tihti samad? Ja miks ma räägin Ameerikast? Miks Eestis sai 2001. aastal telereitingute liidriks TV3, kes veidi hiljem kaotas oma liidrikoha Kanal 2-le, kes kaotas selle omakorda ETV-le? Ega te ju ei arva, et nii see jääbki. Miks mõni riik tõuseb, et siis jälle langeda? Kui terved tsivilisatsioonid kord paisuvad ja siis tõmbuvad kokku, kas Eesti saab jääda igavese eduloo näiteks?

I VAATUS: ELU HAMMASRATTAD JA SUURED ISIKSUSED

Esimest korda puutusin ma nendega kokku televisioonis. Oli millenniumi algus ja ETV oli suurtes võlgades. Koondamine oli paratamatu. Minu õnnetuseks olin just äsja nõustunud olema paratamatuse tööriistaks ehk ülemuseks. Tol hetkel olime välja mõelnud justnagu väga ausa süsteemi töö organiseerimiseks, kus kõrged ülemused ei otsustanud, millistele inimestele antakse tööd, vaid iga saate meeskond leidis ise, kellega soovitakse koostööd teha. On ju loogiline, et eelkõige võetakse meeskonda neid, kelle andesse usutakse ja kellega inimsuhete tasandil saadakse hakkama. Nii vähemalt toimis saadete tootmine erasektoris ja see oli lihtne: kui on tellimus, siis on tööd, ja kui tellimust ei ole, siis tööd ei ole. Selle de-centraliseeritud sotsiaalse darvinismi osaks olid aga inimesed, keda ükski meeskond ei tahtnud, kuid kes endiste aegade pärandina olid koosseisulised töötajad. Kõige tüüpilisemalt olid sellisteks inimesteks teenekad teletöötajad, kes ei märganud aegade muutumist. Nad kritiseerisid kõiki teisi ja üldiselt olid endast väga heal arvamusel. Seda suurem oli šokk.

Nagu öeldud, pidin õnnetuseks tihti just mina koondamisteate kätte viima. Vist mitte keegi neist ei uskunud oma kolleegide hinnangut. Paremal juhul usuti, et nende saated võeti eestrist maha väga subjektiivsetel põhjustel, mis oli muidugi ülemuste ebaprofessionaalsuse tunnuseks. Mõõnan, selles võis alati olla oma pooltõde. Olulisem oli aga veendumus, et nende vastu oli käivitatud alati isiklik intriig. Televisioon ei olnud aga sugugi erandlik asutus, kus egokatused sõitsid. Niipea kui noor ini-

mene astus filmimaailma, sai ta teada, et selles maailmas elavad legendaarsed kaebekirjade kirjutajad. Tegemist oli pea alati tundlike na-
tuuridega, kes kunagi olid teinud ühe või isegi mitu päris head filmi, aga seejärel ... ei osanud nad enam oma kolleegidele ideid seletada, nad läksid närvi, kui ei saanud oma tahtmist, nende filme võeti järjest halvemini vastu ja seda enam süvenes kõrvaltee alternatiivsesse maailma, kus geeniust ei tunnustata. Siis saabus paratamatult hetk, kus nende uutele projektidele enam raha ei antud, sest võrreldes nende konkurentide-kolleegidega olid nende kirjutatud projektid laialivalguvad ja ... mõistukõnelised. Jah, ütleme niimoodi. Kui nad ka said väikesse raha ja alustasid projekte, siis ei suutnud neid lõpetada, sest vähe oli neid, kes soostusid koostööd tegema. Järgmises faasis algas kaebekirjade kirjutamine kõrgemale poole, sest need filmitegijad olid veendunud administratiivses ebaõigluses. Kirju saadeti mitmeti. Õige tihti nii, et mõni neist oli adresseeritud igaks juhuks ka kultuuriministrile.

Kas sellega pettumuste maailm lõpeb? Muidugi mitte. Ühes ministeeriumis meenutati hiljuti pööraseid ja ülbeid 90-ndaid aastaid järgmise seigaga: „Aeg-ajalt ilmusid kusagilt välismaa koolitusest välja inimesed, kelle kõik olid juba ära unustanud. Natuke hiljem sai selgeks, et nad olid ju täiesti lollid, mis oli ka esialgne põhjus, et neid koolitusele jalust ära saata. Nüüd aga ei jäänud töörahu huvides muud üle kui nad kuhugi mujale ära edutada.“ Varem või hiljem puksis süsteem need inimesed siiski uksest välja. Lahkujale jäi kibe maitse suhu.

Ma suhtlesin päris mitme sellise inimesega ja tean, et nad kannatasid ja kannatavad praegu. Ja jumala eest, kaugeltki mitte kõigil ei are-

nenud välja soov igal võimalusel kedagi teist süüdistada. Urmas Ott oli näiteks üks taoline erakordne nähtus, sest ka tema jõudis olukorraneni, kus tema saadete reitingud jäid paremal juhul esimese kümne lõppu, aga raha, mida ta soovis, võistles endiselt esimese või teise koha pärast Eesti teleturul. Urmas Ott oli lihtsalt kurb vastandina näiteks Savisaarele, kes pikka aega ei lasknud tuulde ühtegi võimalust, et taaskord rääkida minevikku jäänud intriigidest tema vastu.

Selle koha peal võib esimese vaatuse kardinad sulgeda. Vaatajate üllatuseks on aga samad kangelased laval veel ka teises vaatuses. See-kord prohvetite rollis.

II VAATUS: TAGASITULEIK

Kõigepealt märkasin neid kommentaariumites ja seejärel sotsiaalmeedias. Internet andis neile inimestele uue hingamise. Me oleme kõik neid kohanud. Nad on internetiisiksused, kes postitavad ja kommenteerivad palju. Jällegi, on aus kohe lisada, et neid kõiki ei saa ühe vitsaga lüüa. Ühele poole jäävad Olav Osolin, Mart Juur ja Toomas Mattson, kellele päriselu on lihtsalt kitsaks jäänud, aga nemad ei ole ka prohvetid, sest nemad ei ole kibestunud. Mina räägin siinkohal sellest teisest grupist, mida ühendab päriselust kaasa saadud pettumus. Kui internet midagi pakub, siis on selleks kerge vaevaga teenitav tagaside. Täpselt see, mis käivitab inimesi, kelle eelmine amet oli pidevalt seotud tunnustusega. See on omane ka paljudele poliitikutele, kelle kütteks on soojad tänusõnad inimestelt, kelle meelest poliitik ajab õiget asja. Tehnoloogia on tõepoolest imeline, sest ta loob illusiooni, nagu sa räägiksid kogu ühiskonnaga, ehkki tegelikult ei pruugi su pos-

titusi lugeda rohkem kui paarsada inimest. Samas valitseb seal küberruumis vabadus. Kõikidesse vanadesse parteidesse satub aeg-ajalt fanaatilisi aktiviste, kes mõnda aega laamendavad, ja siis leiavad erakonna niiditõmbajad, et asi läheb piinlikuks. Päriselu organisatsioonides – ajalehetoimetustes, televisioonis, ministeeriumites, äriühingutes – olid lõpuks ikkagi mingid ülemused, kes pidid toimima terve mõistuse väravavalvuritena, aga internetis ei paistnud neid esimese hooga kusagil. Hulla kuidas tahad. Lisaks soodustab internet radikaliseerumist, sest tähelepanu on kui narkootikum, mis vajab järjest kangemat kraami, et olla endiselt mõjuv.

Lõpuks on oluline meie kibestunud suurhingede sisuline uus hingamine.

Kuna senine kibestumus on jäänud kitsaks, kantakse hingevalu edasi kogu ühiskonna peale. Neid suurhingi võib peamiselt ära tunda selle järgi, et lõviosa nende postitustest on tehtud hukkuvale Titanicule astunud prohveti rollist. Maailm on allakäigul. Euroopa on hukas ja muidugi ka Eesti, kus rahvus on ohus, nii nagu me metsad. Inimlikkust on liiga vähe, võimutseb valetamine, vassimine, bürokraatia ja kõik teised tuhat painet. Kuna neil prohvetitel ei ole ka midagi kaotada, siis paljastavad nad järjepanu kõike ja kõiki. Eelkõige siiski neid, kelle käes on parajasti võim.

Ma tegin vea, et vaatasin neist prohvetitest mööda. Nende kires oli lõpuks ikkagi midagi kaasatõmbavat, isegi siis, kui faktide pool jäi nõrgaks. Maailma aga viib edasi justnimelt kirg ja tahe, mis ei jaotu sugugi vaid ühele poole poliitilist rindejoont. Kui kuulata Ahto Lobjakase või Martin Helme kõnet, siis ühel hetkel hakkad paratamatult kahtlustama, et domineerivaks

tungiks on oma tahte kehtestamise vajadus. Te andke vaid põhjus.

III VAATUS: SAATUSLIK KOHTUMINE IGAVESTI KANNATAJATEGA

Igas ühiskonnas on alati keegi, kes kannatab ja keda on alandatud. Üks võimalus ajalugu lugeda on järjestada õnnetute ja vaevatute ülestõuse. Marksistlik ajalookäsitlus pakkus välja teekonna, kus ühiskond liikus läbi revolutsioonide järjest kõrgematele tasemetele, mille lõpuks pidi jõutama kommunismi, kus õnnetuid enam ei ole. Tänapäevaks on vähemalt Lääne eneseteadvus jõudnud resigneerunud teadmiseni, et „Jumal on surnud“. Kommunismi ei jõuta, kasvõi ainult seepärast, et rahulolematust ja kannatus on inimkonna kõige püsivamad jooned. Alati jääb mingi osa ühiskonnast muutuste või nende puudumise ohvriks. See tähendab, et teatava perioodilisusega tuleb ikka ja jälle tegeleda protestipurskega, mis laseb auru välja ja asetab osutid tagasi nulli.

Prantsuse ajaloolased rääkisid kerge muigega, et neil on pärast 1789. aasta revolutsiooni iga 20 aasta tagant toimunud mingi sotsiaalne vapustus. Kui see ei ole parajasti olnud revolutsioon, siis on ikka tegemist olnud vähemalt sõja või kultuurilist pööret tähistava kataklüsmiga. Praegu näib seal samuti lõppevat üks ajastu, mis algas 1968. aastal. Kollaste vestide protestist ei ole võimalik mööda vaadata ja selle suuremat mõju ei pruugi me praegu veel tajuda. Eesti viimasest suurest pöördest on nüüd möödas umbes 30 aastat. Iseseisvuse algus oli raske. Me ju mäletame tööpuudust ja vaesust, aga oli lootus. Paradoks on selles, et mida enam läheb edasi aeg, seda vähem saame me lootata veel ühele imelisele pöördele paremu-

se poole. Meil on ju vähemalt kaks trendi, mis lähimatel aastakümnetel pigem suurendavad kui vähendavad pingeid. Esiteks jääb meid vähemaks, aga heaoluriiki tahaks endisel kujul. Teiseks, globaalse suurlinna sära on sarnaselt muu maailmaga ka meil käima tõmmanud ääremaastumise teerulli, aga me ju sooviks, et eesti küla veel elaks. Sarnaselt muu maailmaga on ka meil inimesi, kellel on tunne, et iga nelja aasta tagant lubatakse asju ja siis tulevad valitsused, mis teevad kompromisse. Iga nelja aasta tagant on meile garanteeritud frustratsioon asjatutest lubadustest.

Sel hetkel haarab inimene kinni ükskõik millisest lootusekiirest. Millestki peab ju kinni haarama, saate aru! Protest eliidi vastu on kõige varem protesti vorm. Sel hetkel kohtubki igavesti kannatav rahvas frustreerunud prohvetitega, kellel on pooleli jäänud eneseteostus. Rahvas vajab nimega tegelasi, kes väljendaksid nende ängistust, ja kibestunud ebajumalad vajavad publikut, kes lohutaks nende mutta trambitud ego.

EPILOOG

Siit edasi on võimalikud erinevad stsenaariumid, kus peamiseks muutujaks on ängistuse väljaelamise intensiivsus. Kõige tõenäolisem sündmuste areng näeb ette, et konservatiivne maailmavaade muutub mõneks ajaks domineerivaks, aga kuna ta ei suuda muuta õnnetute masside olukorda igakülgsest – ääremaastumine jätkub, elanikkonna vähenemine jätkub –, siis rahvusluse tõusu mõju hajub kümmekonna aasta möödudes ja me siseneme järgmisse tsüklisse. Ka järgmine tsükkel ei muuda põhilisi trende, aga see toob kaasa kohaliku identiteedi paradigmade muutuse. Nii nagu see on pide-

valt muutunud ka eelneva aastatuhande vältel. Seega õnnetud massid jäävad, aga muudatuste jaoks on siis vaja uusi õnnetuid prohveteid. Teoreetiliselt on võimalikud ka mustad stsenaariumid, mis käivituksid siis, kui Euroopa tervikuna siseneb mingisse laupkokkupõrkesse. Eesti on alati olnud välistest kriisidest sõltuv. Lugejale on võib-olla lohutuseks teadmine, et ma ei ole sugugi kindel iseendas. Võib-olla olen ka mina üks neist külähulludest, kes kraaksub katastroofi, mida ei tule. Iseenda õigustuseks on mul öelda ainult seda, et ma ei usu suurt konspiratsiooniteooriat meie vastu. Mina juurdlen pigem küsimuse kallal, kuidas mitte kaotada inimlikkust nende muutuste ajal, mis meid paratamatult ees ootavad.

Edasi, 14. mai 2019

Margus Laidre

KAKS MINUTIT VIHKAMIST

„Vihkamine oli alanud. Nagu tavaliselt ilmus ekraanile Emmanuel Goldsteini, rahvavaenlase nägu. Siit-sealt vaatajate hulgast kostis sisinat. /--/ Vihkamine polnud kestnud veel kolmekümmend sekunditki, kui juba pool saalis olijaist tõi kuuldavale tahtmatuid raevuröögatusi. /--/

Teisel minutil paisus vihkamine raevuks. Inimesed kargasid kohalt püsti ja karjusid täiest kõrist, püüdes lämmatada ekraanilt tulevat hulksajavat määgivat häält. /--/ Ühel hetkel märkas Winston, et ta karjub koos teistega ja taob metsikult kontsa vastu toolipulka. Kahe vihkamise minuti juures polnud kohutav mitte see, et inimene oli kohustatud mingit osa mängima, vaid vastupidi see, et tal oli võimatu hoiduda kaasa minemast. Kolmekümne sekundi jooksul kadus igasugune teesklemisvajadus. Võigas hirmu- ja kättemaksuekstaas, soov tappa, piinata ja nägusid sepahaamriga lõmastada näis läbivat inimsumma nagu elektrivool, muutes inimese vastu tema tahtmist grimassitavaks ja röökivaks nõdrameelseks. Kusjuures viha, mida inimesed tundsid, oli abstraktne, eesmärgita tunne, mida võis ühelt objektilt teisele suunata nagu leeklambi leeki. ” [1]

Nõnda kirjeldab George Orwell oma tuntud romaanis igapäevast rituaali, mille käigus inimesed kahe minuti kestel väljendavad viha partei vaenlaste vastu, isegi kui need eksisteerisid üksnes väljamõeldistena. „Kahe minuti

vihkamise” kujund ei pärine tegelikult Orwellilt. Mõistet kasutati juba esimese ilmasõja ajal, mil britid ironiseerisid Saksamaa üle, kirjeldades kõögilaua ümber istuvat preisi perekonda, kes harrastab „hommikuvihkamist” Inglismaa vastu. Samuti tunti „vihkamise” nime all lühikesi (mõneminutilisi) igapäevaseid suurtükiduele, mille eesmärk oli vaenlase rutiinide häirimine.

Kui Orwelli raamatus toimub tegevus kauges tulevikus, 1984. aastal, mis nüüd omakorda on saanud kaugeks minevikuks, siis inimeste tundeilm on ühtviisi „mürki” täis nii siis kui nüüd. Eestikeelse sõna „viha” etümoloogiliseks aluseks on algindeiraani *viša-*, vanaindia *visám*, uuspärsia *vīša-* ja liivi *vijā*, mis kõik tähendavadki „mürki”.

Ükskõik kuhu pilku ka ei heidaks, on keegi millegipärast väga vihane. Niipea kui sotsiaalmee- dia portaalid avanevad, kerkib sealt kohe vastu vihaste häälte ja virtuaalsete rusikate meri. Sotsiaalmeedia sagedased raevutormid on saanud lahutamatuks osaks tänasest argielust. Seejuures on hämmastav, millise kergusega vihalaine inimesi endaga ühes kannab, ilma et sealjuures üldse võetaks vaevaks süüvida konkreetse pahameele tausta. Enam pole küsimus John Osborne’i näidendist „Vaata raevus tagasi” tõukunud üksikutest vihastest noortest meestest, vaid nüüd näib, nagu oleksid korraga tigidad kõik. Mingi seletamatu viha ja kurjus mürgitab inimeste meeli ning on laotamas end üle ilma.

Laialt leviv agressiivsus evib kontrolli alt väljudes omakorda potentsiaali teiseneda kollektiivseks hulluseks. Et siis hiljem need, kel ehk õnnestub see üle elada, saaksid öelda „ei iialgi

enam" nagu palju kordi varemgi, enne kui kõik mõne aja möödudes taas otsast peale algab. Vihkamisest on viimasel ajal palju räägitud ja kirjutatud. Enamik seniseid arutelusid on aga viha nõiaringi üksnes põlistanud, argumenteerides ühe või teise osapoolle kasuks ja jättes unarusse probleemi sügavamad juured.

Tundub, et oleme minetamas omavahelise rahumeelse mittenõustumise oskust sellega kaasneva vihapursketa. Tervelt 51 protsenti Ameerika üliõpilastest peab aktsepteeritavaks lektori mahakarjumist, kellega nad nõus pole, teda eelnevalt ära kuulamatagi, ja 20 protsenti tudengitest loeb õigeks vajadusel vägivalda kasutamist, et takistada kõnelejal üldse rääkimast. [2] Suve lõpus ründasid end „antifašistideks“ (*antifa*) tituleerivad vasakäärmuslased Berkley's Californias rahumeelseid demonstrante, kes avaldasid meelt loosungi all „Ei marksismile Ameerikas“. Seejuures polnud meeleavalduse taga sugugi parempoolsed, vaid vasakliberaal Amber Cummings, kes määratleb end kui „transseksuaalne naine, kes embab mitmekülgust“. Vasakradikaalid peksid demonstrante kaigaste ja kilpidega, millele oli tahtmatu iroonia kirjutatud „Ei vihkamisele“.[3] Suvisel G20 tippkohtumisel Hamburgis võtsid märatsevad ja vandaalitsevad vasakradikaalid enda kontrolli alla Schanzeni linnaosa, kus Saksa seadused ei kehtinud tervelt kaheksa tunni vältel.

Vasakradikaalide (domineerivalt kommunistide, sotsialistide ja anarhistide) poolehoidjate jaoks pole „fašistid“ üksnes neonatsid, vaid absoluutselt kõik, kes ei võta omaks nende totalitaarset maailmavaadet. Viimastele kuulub ka kindel arusaam, et füüsiline vägivald on niihästi

eetiliselt õigustatud kui ka strateegiliselt efektiivne. Niihästi Hamburgi kui ka teiste sarnaste intsidentide puhul üritavad võimulolijad toimu- nu tähtsust pisendada argumendiga, et tegu on kõigest marginaalsete grupeeringutega, kellelt pole suuremat ohtu karta. Iseäranis kasutatakse sellist retoorikat vasakäärmuslaste puhul, kuna paremradikaalide osas tõstetakse vähemasti sõnades ohulipp hõlpsamini. Mis teeb vasakradikaalid paremäärmuslastest ohutumaks, jääb mulle seejuures mõistmatuks.

Tegemist on äärmiselt ohtliku enesepettusega. Itaalia politoloogi ja sotsioloogi Gaetano Mosca sõnadel on inimestel väga raske omaks võtta tõdemust, et vähemused valitsevad enamuse üle ja mitte vastupidi, nagu võiks arvata: „Üheleainsale impulsile alluva vähemuse domineerimine organiseerimatu enamuse üle on vältimatu. Iga vähemuse jõud on vastupan- damatu enamuse moodustava üksikindiviidide jaoks, kes seisavad eraldatult organiseeritud vähemuse ühtsuse ees. Sada inimest, kes tegutsevad kooskõlas ja ühise arusaama nimel, triumfeerivad tuhande inimese üle, kel puudub üksmeel ning kellega saab seetõttu tegeleda üks-ühe kaupa“.[4] Ajalugu on korduvalt näidanud, kuidas algselt väikesed ja perifeersed, kuid olemuselt agressiivsed arvamusrühmad võivad formeeruda vähemuse diktatuuriks, mis keerutab üles perfektse tormi, kiskudes juurtega välja vanu tõekspidamisi. Teisisõnu suudab sõjaka ideoloogiaga väike grupp võita endale suure mõju avalikus arvamuses ja hirmutada ära ning tõrjuda tagaplaanile mõõdukamate seisukohtadega laiemad rühmitused.

Vihkamine on saatnud inimkonda läbi ajaloo. Õhtumaise kultuuriruumi ühe peamise kirjan-
dusteose esimeseks sõnaks kreekakeelses
originaalis on „viha“. Eesti keeles kõlab „Iliase“
esimene värsirida nõnda: „Laula nüüd, oh Ju-
malanna, Peleides Achilleuse vimmast“. Achil-
leuse viha ongi Euroopa tsivilisatsiooni esime-
se eepose keskseks teemaks. Seneca kirjutab
oma teoses „De Ira“ („Vihast“), et tegemist on
ainsa kirega, mis võib korruga haarata tervet
rahvast: „Kogu rahvas pole kunagi põlenud
armastusest naise vastu, terve riik pole kunagi
pannud kogu oma lootust rahale või kasule;
selline ambitsioon haarab indiviide üksikult;
ainult raev hõlmab tervet kogukonda korruga“.

Kreeka ja rooma kirjanduses käsitletakse kor-
duvalt teemat, kus jumalate või inimeste vää-
rikuse vastu toime pandud ülekohtule järgneb
viha ja kättemaks. Suursugune pole mees, kes
saab harva vihaseks, vaid hoopis see, kelle
viha on alati proportsioonis tehtud solvanguga.
Aristotelese sõnadel on viha puudumine sa-
masugune pahe nagu ka liialdatud raev väikse-
mate üleastumiste korral. Aristoteles defineerib
viha kui valust kantud iha maksta kätte näiva
solvangu eest. Küsimus pole selles, kas viha
tundjal on olemuslikult õigus või ta eksib. Tegu
on subjektiivse emotsiooniga, kus keegi arvab,
et teda on haavatud, ja vastab sellele viisil,
millega loodab solvajale omakorda haiget teha.
[5] Enamik antiikfilosoofidest olid seisukohal, et
vihast pole võimalik täielikult vabaneda, kuna
see on inimloomuse lahutamatu ja isegi vajalik
osa, kui nt tuleb võitlusse astuda. Teisalt õpe-
tab „Ilias“ meile, et viha ja raev võivad saada
poliitiliselt ohtlikuks ja seetõttu tuleb neid ürita-
da kontrolli all hoida. Üksnes Seneca pidas viha

suureks paheks, kuna seda polnud võimalik
juhtida.

Miks me nii tagedad ja vihased oleme ehk „Euer
Hass ist unser Stolz“? [6] Vastust pakub Alexis
De Tocqueville oma 1835. aastal ilmunud teo-
ses „Demokraatiast Ameerikas“. Tocqueville
hoiatas, et liiga palju inimesi elab kujuteldava
võrdsuse maailmas. Mõeldes ekslikult, et pilvitu
tuleviku ukсед on pärani valla igaühe ükskõik
millistele püüdlustele, avastatakse ühtäkki, et
ollakse igast küljest ümber piiratud rivaalidest,
kes samuti sarnaste ambitsioonide nimel edasi
pürgivad. Tocqueville'i sõnadel: „Viha, mida
inimesed privileegide vastu tunnevad, kasvab
proportsioonis eesõiguste (arvu) kahanemi-
sega ja mida väheolulisemaks need (sisult)
jäävad. /--/ Kui kõik tingimused on ebavõrdsed,
siis pole ükski ebavõrdsus nii suur, et riivaks
silma, kuna ka kõige väiksem erisus näib talu-
matuna keset üldist ühetaolisust; mida täiusli-
kum ühetaolisus on, seda väljakannatamatuks
sarnase erinevuse nägemine muutub.“

Saksa sotsioloog ja filosoof Max Scheler aren-
das siit edasi vimma- (*ressentiment*) teooria,
mis tema järgi on võrdsuse printsipile rajatud
ühiskondade ühisnimetajaks. Vimma kõige tu-
gevamaks allikaks nimetab ta „eksistentsiaalset
kadedust“. Tegemist on tundega, nagu keegi
sosistaks sulle kogu aeg: „Ma võin andestada
kõik, kuid mitte seda, et sa oled, kes sa oled, et
mina ei ole, kes sa oled – et tõepoolest mina
pole sina.“ [7] Lisaks ei piisa ainuüksi sellest, et
ise õnnestuda, teised peavad ebaõnnestuma.

Ja siin ongi peidus suur vastuolu, sest ühelt
poolt tõstetakse (vähemasti sõnades) kilbile

võrdsus, teisalt aga sisendatakse meile, et igaühel võib saada Number Üks, st kõige rikkam, kõige kuulsam, kõige mõjukam, kõige tuntum. Uueks deviisiks on: mina olen kõige erilisem! Vabanemine vanadest privileegidest avab meie ees näiliselt piiritute võimaluste ukSED. Tegelikult uimastame end illusioonidega. Tõehetk saabub siis, kui ehmatusega kogetakse, et igaühel ei saagi Miss Universumit, astronauti, filmitähte või maailma kõige kiiremat inimest. Omavahel konkureerides jõuame vältimatult erinevate tulemusteni, sest inimvõimed on paraku erinevad. Juba Tocqueville märkis, et intellektide ebavõrdsust pole võimalik ületada, ükskõik kui kõvasti me ka ei ponnistaks.[8] Selmet omavahel permanentselt võistelda ja tabamatut võrdsust taga ajada, laskem inimestel oma potentsiaali realiseerida valdkondades, milles nad tegelikult kõige paremad või osavamad on.

Yale'i ülikoolis publitseeriti kevadel uurimus, milles jõuti järeldusele, et inimesed eelistavad tegelikult elada ebavõrdsetes ühiskondades. Sel esmapilgul paljudele üllataval tulemusel on tegelikult lihtne selgitus. Olukordades, kus kõik inimesed peaksid olema formaalselt võrdsed, saavad paljud vihaseks ja on kibestunud, kui avastavad, et innukalt oma tööd tegevad inimesed ei saa selle eest väärilist tasu või kui „logardid“ makstakse üle. Siinkohal on mõttekoht neile, kes propageerivad kodanikupalka lihtsalt ühiskonnas osalemise eest. Küsimus ei ole niisiis niivõrd materiaalses heaolus ja rikkuses, vaid inimesi pahandab ennekõike ebaõiglus.[9] Ja seepärast eelistataksegi õiglast ebavõrdsust ebaõiglasele võrdsusele.

Suutmata oma eesmäärke saavutada, tekibki vihaste ja pettunute armee, kes kõigile töötatud võrdsuse ajastul on arvukas, ja asub süüdlast otsima. Sisuliselt kõigis õhtumaades võib märgata võimu autoriteedi langust. Inimesed on häiritud, et aastakümnete vältel pole poliitiline eliit suutnud pakkuda töötavaid lahendusi ühiskondi vaevavatele probleemidele, mis on viinud üldisele enesekindluse langusele.[10] Eurooplaste ja ameeriklaste kannatus valitseva klassi jõuetusega „mitte midagi olulist ära teha“ on katkemas. Brexit ja valimistulemused USAs, Prantsusmaal, Saksamaal, Austrias ning Tšehhis näitavad ilmekalt, millised meeleolud on ühiskonnas. Lihtsustades võiks öelda, et utoopilise võrdsuse lubamine eranditult kõigile koos eliidi kriisiga ja sellest johtuv üha suurema hulga inimeste pettumus ongi viinud järjekordse vihalaineni.

Kuidas edasi? Me ei ole praeguses punktis ajaloos esimest korda. Lausa kahel korral on pinged ühiskondades kasvanud sedavõrd suureks, et kontrollimatu vihaleek on süüdanud terve maailma. Klassikaline abinõu ühte kogukonda haaranud viha maandamiseks on sobivas kaalukategoorias sise- või välisvaenlase leidmine, kelle peal end välja elada (Orwell!). Inglased ja mõned teisedki rahvad lasevad auru välja jalgpalli vaadates ja enne või pärast mängu poolehoidjate vahel kaklusi korraldades. Stockholmi ülikoolis oli 1980. aastatel komme, et kord nädalas kokkulepitud kellaajal avasid tudengid oma ühiselamute aknad ja röökisid täiest kõrist mõne minuti vältel. Soomes avati aga Kanada ja USA eeskujul hiljuti raevuruum (*Rage Cube*). See on koht, kus igaüks saab oma viha ja agressiooni füüsiliselt välja elada

mitmesuguseid esemeid purustades ja hävitades. Selga tuleb panna kaitseriietus, sh kiiver ja prillid, ning siis võib golfikepi, sõrgkangi, vasarajms abil kõrvaklappidest kostva raskemetallimuusika saatel asju purustama hakata. Organisaatorite sõnul on tegemist elamuste pakumisega ja mitte teraapiaga ehk siis aur lastakse välja, kuid probleem jääb alles.

Ikka ja jälle jõuame seisundini, mida Urmas Alender on tabavalt kirjeldanud kui „kannatuse katkemine tuleb õhtul hilja, siis kui oled küllalt söönud päeva mürgist vilja“. Kas tegu on suletud ringiga või leidub ka vastumürki? Viha ei kao tõenäoliselt kuhugi, küll aga saab igaüks oma egoistlikku ja materialistlikku „mina“ ohjeldada. Leidkem asiste asjade alt uuesti üles hing, sest ajalike sihtide kõrval eksisteerivad alati neist ülemad igavikulised eesmärgid.

Postimees, 10. november 2017;
Margus Laidre esseekogumik
„Aja lugu ja inimese aeg“ (Argo, 2019)

---

[1] G. Orwell. 1984. Loomingu Raamatukogu Nr 48–51. Tallinn 1990, 12–13.

[2] B. Stephens. *The Dying Art of Disagreement*. – The New York Times, September 24, 2017.

[3] M.A. Thiessen. Yes, *antifa* is the moral equivalent of neo-Nazis. – The Washington Post, August 30, 2017.

[4] G. Mosca. *The Ruling Class*. New York & London 1939, 53.

[5] Vt. lähemalt W. Harris. *Restraining Rage: The Ideology of Anger Control in Classical Antiquity*. Harvard 2002.

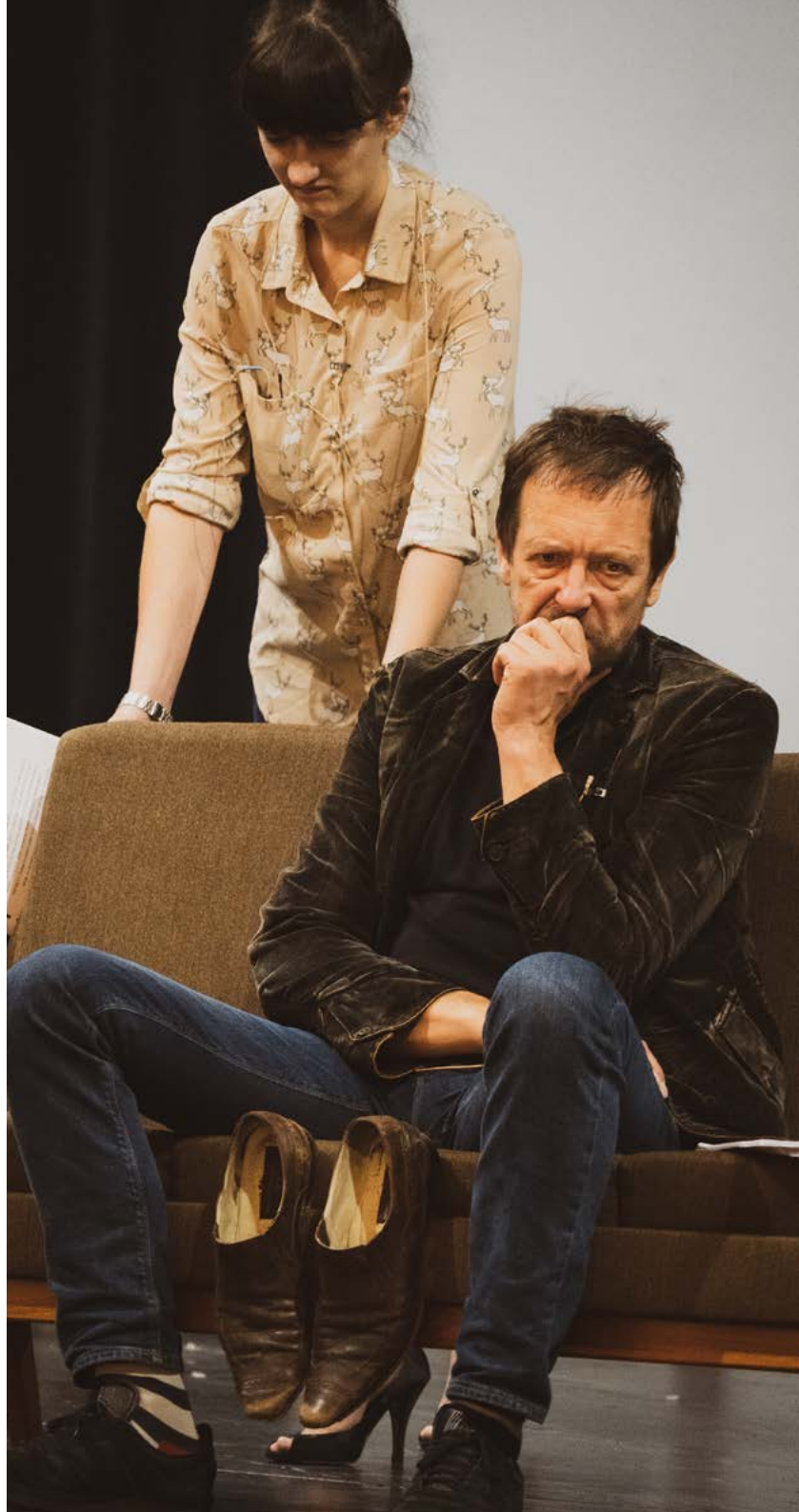
[6] Tekst „Teie viha on meie uhkus“ seisab Müncheni Bayerni jalgpalliklubi poolehoidjate särgil.

[7] P. Mishra. *Age of Anger: A History of Present*. 2017, 333.

[8] D.C. McAllister. *Why Demanding Equality In All Things Makes Us Narcissists*. – The Federalist, July 21, 2017.

[9] B. Lufkin. *There's a problem with the way we define inequality*. – BBC Future, 7 July, 2017.

[10] A.A. Michta. *The Crisis of Elite Authority in the West*. – The American Interest 27 September, 2017.

Lavastuses on kasutatud Peter Christophersoni, Jhonn Balance'i, Rolling Stones'i, Kid Congo & The Pink Monkey Birds, Ritchie Valensi, Pornosonicu jt loomingut. Kontrabassialvestused: Mingo Rajandi.

---

pealavameister Mikk Lagemaa
lavameistrid Oskar Irve, Mihkel Roolaid
valgusmeistrid Raido Talvend, Sten-Erik Remmel
heli- ja videomeistrid Raido Linkmann, Tauno Makke,
Ann Einberg, Norman Verte, Valentin Siltšenko
riietajad Kayre Pärnpuu, Marie-Katharine Maksim,
Jaanika Idvan, Kaja Edovald
grimeerijad Kristel Kärner, Edith Eller,
Marii Lotta, Mare Bachman
elektrik Raivo Valdas
kunstnik-kujundaja Külliki Falkenberg
õmblejad Marvi Idol, Urve Lerman,
Inge Vagiström, Jana Volke
drapeerija Enna Jürine
rekvisiidiala juhataja Karin Tetsmann
butafoor Lea Ojam
tisler Toivo Sakk
tisler-dekoraator Juho Kokamägi
konstruktor Andrus Muuga
kostüümilao hoidja Kadri Varblane
lavastusjuht Andres Bergström
lavastusteenistuse juht Toivo Kaev
etendusteenistuse juht Johannes Tammsalu
kostüümiala juhataja Piret Tang
valgusala juhataja Raido Talvend
heli- ja videoala juhataja Tauno Makke
grimmiala juhataja Helga Aliis Saarlén
kavalehe koostajad Ene Paaver ja
Hendrik Toompere jr
proovide fotode autorid Kairi Kruus ja Kadri Hallik
plakati foto autor Kadri Hallik
plakati ja kavalehe kujundaja Kadri Hallik
kunstiline juht Hendrik Toompere jr
teatrijuht Rein Oja

Täname:

ERR

Eesti Rahvusringhääling

EDASI.ORG
INIMUSTAY & HARIY AJAKIRI

Postimees

Toetajad:

LAVAZZA

PRIKE

Koostööpartnerid:

myfitness
world class gym & studios

SB
SAVOY BOUTIQUE
HOTEL

Kalev
hotell & veekaevus

PILETIMAILM

**EESTI TEATRI
AGENTUUR**

